

İbn Haldun'un Toplum Metafiziğinde Ahlak

İbn Haldun (1332-1406) şüphesiz Ortadoğu'nun en dikkat çekici âlimlerinden biridir. Ona haklı bir şöhret kazandıran *Mukaddime* adlı eseri bizzat kendi tecrübeleri ve gözlemlerine dayanmakta, bugün dahi çağdaş Arap toplumlarının meselelerini anlamak için başvuru kaynağı niteliğini korumaktadır. Onun geniş bir felsefi arka plana sahip *umran* ilmi ise sadece Müslüman-Arap toplumların veya belirli bir tarihî dönemin değil tüm zamanların ve toplumların sorunlarına ışık tutacak bir metodoloji içermektedir.

Bu metodoloji kendisini en çok onun, medeniyetlerin doğuşlarından yıkılışlarına kadar geçirdikleri aşamalara dair söylediklerinde gösterir. İbn Haldun'a göre¹ medeniyetlerin de tıpkı insanlar gibi ömrü vardır; doğar, büyür, yaşlanır ve ölürler. İnsanların fiillerinden oluşan bu oluş ve bozuluş âleminde hiçbir şey kalıcı değildir; vadesini tamamlayan, işlevini yitiren her şey yok olmaya mahkûmdur. Ancak her son yeni bir başlangıcı da beraberinde getirir. Gücünü yitirip tarih sahnesinden silinen bir medeniyetin yerini bir başkası alır.

İbn Haldun'un tüm dinamikleriyle ele aldığı bu döngüsel sistemin merkezinde iki kavramın öne çıktığı görülmektedir. Bunlardan biri toplumları bir arada tutan; gelişmelerini, servet ve kültür sahibi olmalarını, medeniyet kurmalarını sağlayan *asabiyet*, diğeri ise *ahlaktır*. Bu yazıda İbn Haldun'un toplum metafiziği² olarak da adlandırılan umran ilminde ahlakın yeri ele alınacaktır.

Umran İlminin Konusu

Yetişme döneminde aldığı felsefe ve mantık eğitimi İbn Haldun'da, görünürde olanların anlaşılabilirliği için bunların arkasında bulunan sebeplerin ve doğrudan idrak edilemeyen itkilerin incelenmesi gerektiği yönünde bir ilmî tavrın gelişmesinde etkili olmuştur.³

Tarih ilmine de bu tavırla yaklaşan İbn Haldun, döneminin tarihçiliğini sosyal olayların sebeplerini açıklamak noktasında yetersiz bularak eleştirmiş, Müslüman-Arap medeniyeti ve toplumlarının tarihine dair daha kapsamlı bir alternatif bakış açısı geliştirme yoluna gitmiştir.⁴ Geliştirdiği bu alternatif tarih kuramını ünlü eseri *Kitab'ul İber* ve ona giriş olarak kaleme aldığı *Mukaddime*'de, ileride sosyoloji biliminin temelleri olarak görülecek "umran ilmi" adı altında sistematikleştirmiştir.

İbn Haldun'a göre tarihî olayların gerçekten vuku bulup bulmadığını ispat edebilmek için umran demek olan insan topluluğunu incelemek, özü itibarıyla sahip olduğu, onda kalıcı olan halleri ile arızı halleri birbirinden ayırmak gerekmektedir. Ancak bu şekilde, bir topluluğun tabiatı tam olarak anlaşıldıktan sonra bir olayın onda vuku bulup bulmadığı kesin olarak bilinebilir. İbn Haldun önerdiği bu metodun, ilk defa kendisinin bulduğu, konusu toplum ve umran olan yeni ve müstakil bir bilim demek olduğunu söylemektedir.⁵

Buna göre umran ilmi özetle; insan topluluklarını ve ona tabiatı gereği arız olan halleri, bu hallerin zorunlu sonuçlarından ibaret olan tarihi ve tarihin hakikatini konu edinmektedir. Amacı ise, insanları taklitten kurtarıp geçmişte olmuş bitmiş olanla gelecekte gerçekleşmesi muhtemel olanın anlaşılmasını sağlayacak bir bakış açısı kazandırmaktır.⁶

Umranda Asabiyet ve Ahlakın Gerekliliği

Grup bilinci, takım ruhu veya dayanışma anlamlarına gelen "asabiyet" kavramıyla İbn Haldun, genel anlamda kan bağı, taraftarlığı ya da akrabalığı kastetmektedir. Ona göre kan bağı insanları bir araya getiren ilk ve temel bağlantıdır. Bu bağı oluşturduğu basit insan topluluklarına en iyi örnek ise bedeviler/göçebelere aittir. Bu bağlamda asabiyet en güçlü haliyle göçebe topluluklarda bulunur ve onları bir arada tutan temel güçtür. Ancak bu, şehir yaşamına geçmiş yerleşik toplumlarda asabiyetin olmadığı anlamına gelmemektedir. Çünkü insan, doğası gereği ancak topluluk arasında sosyal bir varlık olabilir. Asabiyetin şehirde aldığı form göçebe toplumlarınkinden farklı ve daha zayıf olsa da insanları doğal olarak gruplar altında toplayan dinamik, "asabiyet" olarak tanımlanmaktadır.⁷

Asabiyet, toplumların zaruri ihtiyaçlarının ötesinde değer üretmeye başlamasının, böylece şehir hayatına

geçişin ve devlet kurabilmenin ön şartıdır. Ancak asabiyeti en güçlü olan gruplar egemenliğe sahip olabilir; egemenliğin kaybı da asabiyetin azalmasıyla doğru orantılı olarak gerçekleşir. Dolayısıyla kurulan devletin bekası için asabiyetin muhafaza edilmesi zorunludur; ancak tek başına yeterli değildir.

İbn Haldun'a göre devlete ulaşmak zorunlu olarak asabiyete bağlıdır, ancak devleti sağlamak ve muhafaza etmek için ahlaki faziletlere de sahip olmak gereklidir. Hükümdar açısından bakıldığında; ancak "devlet olabilecek asabiyete ve bu asabiyetle birlikte kullar arasında Allah'ın hükümlerini uygulamak için gereken iyi ve güzel vasıflara sahip olan biri, insanlar arasında Allah'ın halifelğine ve insanların güven içinde yaşamlarını sürdürmelerini garanti altına almaya hazır hale gelmiş ve buna salahiyyetli olur."⁸ Öte yandan ahlaki faziletlerin sadece asabiyeti temsil eden hükümdarda bulunması yeterli değildir, toplumun genelinin ahlaki durumu devletin kaderini belirleyici rol oynar. Çünkü devletin yönetimi asıl olarak asabiyetin elindedir ve asabiyet de toplumun bütün katmanlarının katılımıyla varlığını sürdürebilmektedir. Toplumda, gerekli ahlaki faziletler mevcut değilse devlet bir zulüm mekanizmasına dönüşür ve ahlaki meşruiyetini yitirir. Böyle bir yönetim varlığını uzun süre devam ettiremez.⁹

İbn Haldun'a göre insan, tabiatı itibarıyla hayırlı olana daha yatkındır. Kötülükler insanın tabiatında var olan hayvani dürtülerden doğmakta, hayvandan farklı olarak irade ve akla sahip olan insan ise bunlardan ziyade iyiliğe meylenmektedir. Devlet ve siyaset gibi kurumlar da insanlar bunlarla iyiliği, hayırlı olanı üretebilsinler diye vardır. Tarih sahnesinde yer alan, sahip oldukları asabiyetle mülk ve devlete ulaşabilmiş, sayısız bölgelere ve halklara hükmetmiş kişilere bakıldığında, bu kişilerin güzel ahlaki hasletleriyle öne çıktıkları görülür. Dolayısıyla kazandıkları hükümdarlık onlara hak etmedikleri halde verilmiş değildir. Hükümdarlık, asabiyetlerine en uygun olan mertebedir ve sahip oldukları siyasi ahlak ve güzel hasletlerin karşılığı olarak onlara Allah tarafından nasip edilmiştir.¹⁰

Bu durumun aksi için ise İbn Haldun, "Bir memleketi helak etmek istediğimizde, o memleketin zenginlik sebebiyle şırmışlarına (iyilikleri) emrederiz; bunlar ise kötülükleri işlerler. Böylece oranın üzerine söz (helak) hak olur; biz de orayı yerle bir ederiz." (İsra/16) âyetine atıfta bulunur. Buna göre; "eğer Allah bir toplumun elindeki hükümdarlığın çöküşünü irade ederse, onları kötülüklerle ve kötülükleri işlemeye yöneltir. Böylece onlardaki siyasi faziletler ve hasletler, hükümdarlık ellerinden çıkana kadar zayıflayıp eksilir ve nihayet tamamen kaybolup gider."¹¹

Sonuç

İbn Haldun'un düşüncesinde devlet, güç ile ahlakın birleşmesiyle meydana gelmektedir. İnsanın yeryüzünün halifesi olması da ancak bu şekilde mümkün olabilir. Çünkü mülk bir yönüyle maddi, diğer yönüyle de manevidir ki bu da ahlaka tekabül etmektedir. Devletin kuruluş aşamasında imtiyazlı konumda olan ve yönetimi elinde bulunduran mülk sahipleri, ahlak bakımından da toplumlarına örnek teşkil ederler. Devletin bozulmuş ve çöküş aşamalarında ise kötüyü gidışin sebebi; gücü elinde bulunduranların ve toplumun diğer katmanlarının lüks ve gösterişe dalarak rehavete kapılmaları, böylece hem ahlaki faziletlerini hem de asabiyeti yitirmeleridir.¹²

İbn Haldun'un düşüncesinde devlet, bir toplumun sahip olduğu dayanışma ruhunun yani asabiyetin varabileceği en üst zirve noktası, bir nevi nirvana olarak karşımıza çıkmaktadır. Ahlak da bu tırmanışta asabiyete eşlik eder ve sonunda gücü elinde bulunduran, asabiyeti temsil eden hükümdarın eylemlerinde en mükemmel haliyle kendisini gösterir. Bu bağlamda; ahlakın, İbn Haldun'un canlı bir organizma olarak karakterize ettiği toplumun manevi gücünü, asabiyetin ise maddi gücünü ifade ettiğini söylemek mümkündür. Umran ise ancak bu iki gücün bir arada ve layıkıyla işlediği toplumlar tarafından inşa edilebilir.

Sonnotlar 1 İbn Haldun, Mukaddime, çev. Halil Kendir, Ankara: 2004, s. 241. 2 TDV İslam Ansiklopedisi, "İbn Haldun maddesi", Cilt 19-20, s. 545. 3 A.g.e., s. 544. 4 Mahmoud Dhaouadi, "İbn Khaldun: The Founding Father of Eastern Sociology", International Sociology 1990 5: 319. 5 Muhsin Mehdi, İbn Haldun - İslam Düşüncesi Tarihi, ed. M. M. Şerif, İstanbul: İnsan Yayınları, 1991, Cilt 3, s. 113. 6 TDV İslam Ansiklopedisi, "İbn Haldun maddesi", Cilt 19-20, s. 543. 7 Mahmoud Dhaouadi, "İbn Khaldun: The Founding Father of Eastern Sociology", International Sociology 1990 5: 319. 8 İbn Haldun, Mukaddime, çev. Halil Kendir, Ankara: 2004, s. 195. 9 TDV İslam Ansiklopedisi, "İbn Haldun maddesi", Cilt 19-20, s. 549. 10 A.g.e. 11 İbn Haldun, Mukaddime, çev. Halil Kendir, Ankara: 2004, s. 195. 12 TDV İslam Ansiklopedisi, "İbn Haldun maddesi", Cilt 19-20, s. 551.